

Ковadlo Н. П., ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

РЕВЕРСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стаття посвячена аналізу особливостей політичного дискурсу сучасної України. Автор приводить оригінальні результати контент-аналізу виступів українських політиків.

The article is devoted the analysis of features of modern Ukraine political discourse. An author brings original results of content analysis of the Ukrainian politicians speeches.

Розкриття змісту феномену демократії є одним із найактуальніших завдань сучасної політичної науки, яка за останні декілька десятиліть запропонувала з цією метою велику кількість аналітичних конструкцій різного рівня рефлексії. Поряд з цим, очевидним є той факт, що природа демократії й надалі залишатиметься важкою для осягнення, внаслідок багатоманітності її об'єктиваций в контекстуальному національному середовищі. Проте, ця обставина не заперечує доцільності подальшого пошуку методології, яка б дала змогу наблизити наше знання до певного оптимуму, що дозволяє поєднувати теоретичні побудови з їхнім практичним застосуванням.

Метою даної статті є дослідження особливостей політичного дискурсу в сучасній Україні.

Основним завданням постає виявлення причин та чинників процесу посилення тенденції до архаїзації українського політичного дискурсу.

З точки зору автора статті, найбільші евристичні перспективи у розумінні демократії відкриває її тлумачення як своєрідного дискурсу зацікавлених та компетентних громадян конкретної політиї, що мають під своїм контролем політичний порядок денний та беруть участь в обговоренні найбільш актуальних питань суспільного життя. Таке розуміння демократії є одночасно і традиційним (у витоків комунікативної теорії стояв давньогрецький філософ Аристотель), і модерним – своє друге народження теорія набула у творах представників дискурсивної школи політичної філософії та у моделі поліархії Р. А. Даля. Привабливість такого погляду на демократію полягає ще й в тому, що він дає авторові реальну змогу застосувати порівняно нову для політології методику, запозичену

зі структурної лінгвістики, і, таким чином, ввести до суто гуманітарного дослідження елементи кількісного та якісного аналізу з можливістю математичної верифікації.

Прийняття дискурсивної парадигми обумовлює тлумачення демократії як сукупності посередницьких практик, що здійснюються індивідуальними та колективними суб'єктами у визначеному ціннісному просторі за допомогою стандартизованої комунікативної системи, результатами чого постають легітимація влади правлячого класу та набуття всіма акторами взаємодії певних різновидів соціальної ідентичності.

Аксіоматичним є твердження, що існування будь-якого соціуму залежить не лише від способу виробництва та рівня розвитку його матеріальної інфраструктури. Чимале значення має і наявність у нього єдиного символічного простору, що формується всією системою духовної культури як засіб інтеграції громадян та подолання тенденції до ентропії. Важливим є й той факт, що суспільно-політичний дискурс, який розгортається всередині символічного простору, може суттєво відрізнятись у різних національних спільнот, завдяки акцентуації на тих чи інших фундаментальних цінностях. Демократичність чи недемократичність політичного дискурсу, рівно як і стабільність чи нестабільність соціальної системи в цілому, в значній мірі детермінуються комплексом двох чинників: 1) цінностями, які сповідує політична еліта та 2) мірою співпадіння цінностей еліти з цінностями широких кіл населення (ціннісний резонанс) [1, с. 123].

Як зазначає відома російська дослідниця Н. Новікова-Грунд, політика – це своєрідні відносини “автор – читач”. Автор – свідомо чи несвідомо – закладає у свій текст ряд структур, які маніпулятивно впливають на читача. В свою чергу, останній у процесі сприйняття тексту інтерпретує його, тобто трансформує, іноді, досить агресивно й не прогнозовано по відношенню до автора [6, с. 82]. За будь-яких умов, постать політичного лідера – це узагальнений заголовок до декількох текстів. Найважливіші з них – “текст долі”, “текст слів” та “текст вчинків”. Найбільше значення має саме “текст долі”, адже він добре запам'ятовується учасниками дискурсу тому, що читач одразу починає оперувати сталим набором схем літературно-міфологічного походження [6, с. 83]. Варто додати, що саме такі схеми, які апелюють до універсальних архетипів “героїчного лідерства” та моно-міфу “героя – рятівника”, містяться у глибинних шарах масової свідомості й активізуються під час

кризи ціннісно-раціональної моделі політичної поведінки. Самі політики, що експлуатують такі архетипи, за своїми амплуа розподіляються на “людей долі” та “переможців долі”. Перші, за класифікацією згаданої вже Н. Новікової-Грунд, зайняті тим, що “читають знаки”, причому читають мовчки, не повідомляючи всім про те, що вже прочитано. Такі політики пропонують електоратові підкоритися їм, як єдиним носіям сакральної інформації, визнавши свою профанність, та цілком покластися на віру в те, що “злі сили” онтологічно слабше “добрих”, некритично зарахувавши себе саме до числа останніх, лише на підставі лояльності лідеру [6, с. 87].

На відміну від “людини долі”, “переможець долі” знаків майже не читає, в основному тому, що зневажає їх. Його головні якості – впертість та незламність. Своім прихильникам він пропонує цінності боротьби та подолання перешкод. Від електорату він очікує підкорення, віри у його лідерські якості. При цьому, потенційний виборець цього політика розуміє, що окрім колізій ідеологічних супротивників його лідеру доведеться долати спротив тих сил, які лінгвістично репрезентовані абстрактними іменниками: руїна, криза, неефективна економіка тощо [6, с. 85-87].

Для ефективного розгортання моно-міфу “героя-рятівника” у масовій свідомості, за думкою Дж. Кемпбела, необхідно, щоб у біографії реального політика були періоди життя, які б відповідали основним структурним елементам цієї моделі лідерства: 1) Народження героя (краще – за нетривіальних обставин); 2) Перший подвиг (перше набуття влади); 3) Вигнання (змова ворогів, відставка); 4) Подорож (збирає помічників, союзників, долає перешкоди та випробування); 5) Воскресіння (повернення до влади) [4, с. 18]. Якщо ж у біографії політика є деякі невідповідності до “генеральної схеми” – їх можна скорегувати.

Найвідчутнішими ознаками суспільства, яке переживає процеси архайзації, є порушення принципів світськості державної політики і політичного дискурсу, зростання ретроспективних елементів у легітимації владних інституцій та окремих лідерів, дистрофія ідеології партій і, нарешті, персоніфікація політики в цілому.

На жаль, все більше прикладів архайзації демонструє й Україна. Модерністський оптимізм початку 1990-х рр., який значно вщух наприкінці минулого десятиліття та, здавалося б, був реанімований під час подій Помаранчевої революції 2004 р.,

поступово змінився ментальним реверсом громадян країни в бік традиціоналістських моделей організації суспільно-політичної взаємодії. Як зазначають сучасні дослідники, на початку десятиліття у громадському дискурсі домінували сподівання, що з ситуацією зможемо впоратися “всі ми” під проводом “одного з нас” (республіканізм та активізм студентських революцій, суспільно-політичних рухів, на зразок НРУ тощо). Згодом, очікування були перенесені на постать “сильного політика” на чолі з командою кваліфікованих економістів (“Шлях радикальних реформ” Л. Кучми). Але, коли і це не спрацювало, у культурному середовищі, здавалося б європейської політиці, почали поставати феномени “соціального кентавризму” – досить несподівані симбіози раціональних та ірраціональних інваріантів соціальних тактик і стратегій [6, с. 87].

Зокрема, аналіз сучасного політичного дискурсу України виявляє спроби легітимації суспільно-політичної модернізації системи за допомогою антимодерністських заходів та ресурсів. Так, наприклад, у деяких наукових розвідках та політичних заявах спостерігаються часом приховані, а часом і явні інтенції не лише порівняти “трипільську” та “київську” цивілізації, але й представити їх як споконвічно демократичні [5, с. 26]. У ролі ідеалів політичних діячів та зразків організації громадської взаємодії для соціуму, який існує в умовах постіндустріального світу, офіційно пропонуються владні постаті та моделі XVII століття, а без присутності церковних ієрархів не обходиться жодна офіційна подія.

З понад ста офіційно зареєстрованих Міністерством юстиції України політичних партій у Верховній Раді двох минулих скликань лише дві (СПУ та КПУ) орієнтували свою діяльність на реалізацію ідеологічних принципів та завдань. В той же самий час найбільші фракції мали політичні блоки з яскраво вираженою особистісною етіологією. Останній факт лише підтверджує збіг соціального попиту на “героя – рятівника” та бажання еліти не витрачати час на програмове забезпечення власної діяльності.

Російський політтехнолог А. Окара звертає увагу на те, що одним з перших політиків, хто вдало реалізував у своїй професійній кар’єрі стратегію “героя-рятівника”, є В. Ющенко [7, с. 25]. Дійсно, формування В. А. Ющенка як професійного політика за своїми основним етапам повністю вкладається у проаналізовану вище

схему: 1) Народження (походить із сільської місцевості, чим повністю відповідає стандарту “народного героя”); 2) Перший подвиг (врятування економіки країни від кризи на посаді голови Нацбанку, призначення на посаду прем’єр-міністра); 3) Вигнання (відставка внаслідок суперечок з Президентом Л. Д. Кучмою та головою його Адміністрації В. Медведчуком); 4) Подорож (акція “Україна без Кучми”, формування блоку “Наша Україна”, перемога на парламентських виборах 2002 р.); 5) Воскресіння (перемога на виборах Президента України 2004 р.). Автор статті звертає увагу й на те, що діяльність В. А. Ющенка, спочатку на чолі опозиції, потім – на посаді Президента, сповнена ритуалів, які за своєю семіотикою з певними зауваженнями можуть бути віднесені до ретроспективних і сакральних (сходження на Говерлу з послідовниками, відбудова гетьманських маєтків, заклопотаність питаннями історії, втручання в процеси об’єднання українського православ’я тощо).

Але всі ці спостереження можуть бути віднесені лише до розряду емпіричних, без здійснення справді наукового аналізу особливостей українського політичного дискурсу. Для цього автором статті було використано метод контент-аналізу привітальних виступів трьох найбільш рейтингових політиків України – В. А. Ющенка, Ю. В. Тимошенко та В. Ф. Януковича – з нагоди 18-ї річниці незалежності України. Основними кластерами аналізу виступали лінгвістичні конструкції, використані політиками, які за своєю логікою відповідають чотирьом основним блокам ціннісного коду “героя-рятівника” – “Віра”, “Вічність”, “Сакральність”, “Подолання”.

Застосування традиційної стратегії контент-аналізу, спрямованої на формальне виявлення кількісного співвідношення кластерів пошуку з основним масивом тексту, призвело до висновку, що елементи лідерства, яке апелює до архетипів масової свідомості, складають в ціннісному коді всіх політиків, які досліджувалися, досить незначний відсоток – 1,71 % і 1,51 % у В. А. Ющенка та Ю. В. Тимошенко відповідно. В цьому сенсі лише показники В. Ф. Януковича начебто були більш цікавими (3,2 % від загального масиву тексту), але й це не могло бути сприйнято як об’єктивний результат, якщо взяти до уваги, що весь масив виступу лідера партії Регіонів складав лише 125 слів (див. табл. 1). Таким чином, традиційне використання контент-аналізу для досягнення поставлених цілей виявилось малоефективним.

Таблиця 1

**Результат контент-аналізу вітальних виступів
за традиційної стратегії**

Прізвище	Масив тексту (кіль- кість слів)	Кластери аналізу				Всього	По відно- шенню до основного масиву тексту (у%)
		Віра	Вічність	Сакральність	Подолання		
В.А.Ющенко	2104	20	5	6	5	36	1,71
Ю.В.Тимошенко	4474	20	11	12	25	68	1,51
В.Ф.Янукович	125	2	-	-	2	4	3,2

Проте, за умови прийняття іншої стратегії дослідження, а саме з'ясування щільності використання кластерів аналізу на умовну структурну одиницю тексту (рядок чи абзац), автор статті отримав якісно інші дані.

В. А. Ющенко. Перші шість абзаців виступу, що містяться після преамбули, за власним визнанням автора тексту, є своєрідним «українським Cogito» (“Українське Вірую” – стиль автора збережений). Кожен з них починається зі слова “вірую”, а найбільш насиченим апеляціями до історії, вічності, долі та її символів є абзац № 4. Як наслідок, досягається максимальна концентрація елементів “героїчного провидіння”, завдяки чому В. А. Ющенко входить до амплуа центральної фігури українського політичного процесу, яка пов'язує його ретроспективні, перспективні та перспективні виміри.

В абзацах № № 29-35, розкриваючи сутність України як постгеноцидної та посттоталітарної держави, Президент вдається до своєрідного тлумачення символів та знаків і “передбачає” майбутнє, успішність якого, знову-таки, виводить з минулого: “Ми – держава. Міцна і велика. З великим запасом стійкості. Нам не 18 років. За нами стоїть тисячолітня історія нашої держави України-Русі” [8]. Посилання на велике минуле є й в абзаці № 99.

Варто зазначити, що обраний Президентом “телеграфний стиль” викладення думок з короткими, “рубленими” фразами, полегшує сприйняття аудиторією його меседжів.

Абзац № 60 переводить дискурс від справ профанних (подолання кризи, зростання економіки, зміцнення національної валюти) до справ сакральних. Цікаво, що такі концепти, як “національна ідея”, “історична правда” та “історична пам’ять” пов’язані за смыслом з процесом створення Єдиної Помісної Православної Церкви та досягненням духовної єдності народу. Таким чином, сама структура виступу В. А. Ющенка перемежає в собі сакральні (абзаци № № 1-6, 29-35, 60, 99) та світські (абзаци № № 7-28, 36-59, 61-98, 100-106) ідеї та цінності [8].

Що ж до виявлення стилю лідерства, який демонструє В. А. Ющенко в цьому тексті, то, користуючись термінологією Н. Новікової-Грунди, український Президент постає в даному випадку як типовий “герой долі”. Дійсно, він вільно володіє фактами історії та легко інтерпретує їх, демонструє власний зв’язок з національною духовною традицією і закликає до нього всіх громадян. В. А. Ющенко апелює до історичної легітимності української політики, тлумачить знаки долі, але майже нічого не може їй протиставити. Навпаки, як свідчать результати контент-аналізу його урочистої промови, Президент покладається на сприятливий характер політичного процесу, успішність якого начебто обумовлена минулими стражданнями народу та передзвана ними. Ознаки амплуа “людини долі” у В. А. Ющенка простежуються і у використанні ним добре відомого гасла: “Вірю, Знаю, Зможемо” та в його нелюбові до досить модернізованої (хоч і за радянським зразком) Східної та Південної України.

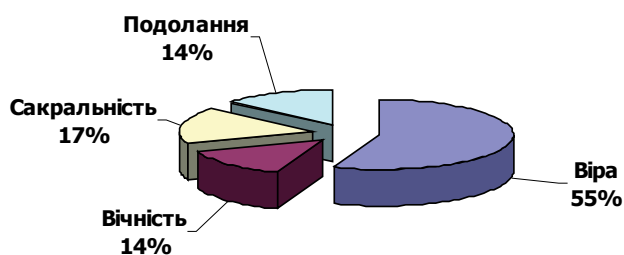

Рис. 1. Співвідношення елементів традиційного лідерства у промові В. А. Ющенка

З точки зору автора статті, в обраній В. Ющенком політичній стратегії маємо справу зі своєрідною формою політичного даосизму, яка, постаючи як стиль мислення та поведінки

професійного політичного актора, дає йому змогу мобілізувати для спільної діяльності (або бездіяльності) традиціоналістський сегмент українського електорату.

Аналіз урочистої промови Ю. В. Тимошенко призводить до інших результатів. Текст її виступу складається з 57 абзаців (менше, ніж у В. Ющенка), але сам масив тексту більше майже в 2 рази (4474 слова проти 2104 відповідно). Звідси – більш насичені речення, що мають складну структуру. Лише чотири абзаци (№ № 4, 9, 40 та 44) містять у собі більш чи менш компактно посилення до секулярних та сакральних цінностей. Особливо цікавими, враховуючи проблему, яка досліджується, є логічні конструкції, використані прем'єр-міністром у абзацах № № 9 і 44. В першому з них авторка використовує такі побудови, як “зійшло сонце свободи”, “планетарне українство” і формулює класичну традиціоналістську заповідь: “Ми повинні проізнести першу нашу національну заповідь перед всім світом: “Україна – це назавжди! Україна – це молода держава стародавньої нації, яка буде жити на цій планеті вічно” [9].

Через протиставлення реального світського життя та духовності нації, духовної і світської освіти (абзаци № № 40 та 42), Ю. Тимошенко переходить до відкритого заклик побачити, “як розвивається серце України, як розвиваються її дух та її майбутнє” [9].

В цілому ж, кластери аналізу, що використовуються автором статті, та вміщуються в межі чотирьох основних змістовних конструктів (віра – вічність – сакральність – подолання), в тексті Ю. В. Тимошенко зустрічаються частіше, ніж у В. А. Ющенка, хоч і розподілені по всьому тексту рівномірно.

Симптоматичною для всієї правлячої еліти можна вважати конструкцію, яка була використана Ю. Тимошенко у абзаці № 21 – “святкування річниці Голодомору”, що зайвий раз підкреслює весь пропагандистський характер переважної кількості заходів, які вживалися з цього приводу [9]. Показовою, на відміну від попереднього політичного лідера, є значна увага, яка приділяється Ю. Тимошенко цінностям здолання перешкод. За кількісним виміром вони посідають перше місце серед чотирьох можливих показників. Виникають підстави визначити її амплуа як “переможець долі” (рис. 2). До речі, майже вся публічна діяльність Ю. В. Тимошенко підтверджує це. Під час своєї безпосередньої боротьби за владу вона часто використовує релігійні символи задля

мобілізації власного електорату та набуття додаткових джерел легітимності. Так, наприклад, під час підготовки до передвиборчої кампанії на посаду Президента України прем'єрка відвідала Ватикан, де мала аудієнцію у Святого Понтифіка, а згодом – мала візит до Патріарха Ієрусалимського, від якого отримала не лише благословення, але й орден Святогробського братства, яким нагороджують винятково тих осіб, які мають визначні заслуги перед всесвітнім православ'ям. Доказами обраного Ю. Тимошенко амплуа “переможця долі”, можна вважати її любов до т. зв. “безагенсних конструкцій”, де основні діючі фігури визначаються описово, залишаючи простір для “вірних” здогадок послідовників: “Газову мафію ми вже подолали. Черга за банківською”, “Вони блокують – Вона працює”. Сюди ж можна віднести і тяжіння до гіперболізації у моделі комунікації, обраної політиком: “Попередній уряд крав зі швидкістю 20 доларів за хвилину”.

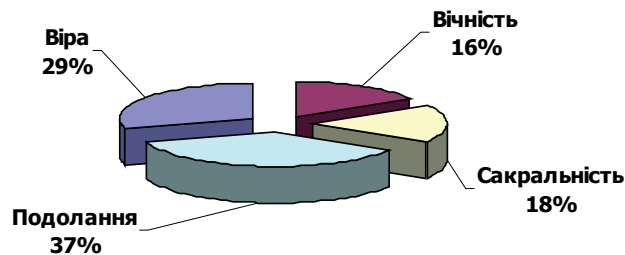

Рис. 2. Співвідношення елементів традиційного лідерства у промові Ю. В. Тимошенко

Єдиним з трійки грандів української політики, який не має у своєму тексті привітання посилок до архетипів “героя-в-політиці” й порівняно мало експлуатує тему святості у своїй діяльності, є В. Ф. Янукович. Його привітання зайняло 125 слів (8 абзаців), лише два з яких пов’язані з вірою та два – з подоланням перешкод на шляху до успіху (рис. 3). Такі архетипічні конструкти, як “вічність” та “святість” не були використані у виступі цього політика жодного разу [2]. Не важко зробити висновок, що голова партії Регіонів України є лідером, який орієнтований виключно на утилітарні цілі та цінності політичної діяльності, хоч і опікується справами православної церкви, підтримуючи процес відбудови Святогірської лаври та монастирів.

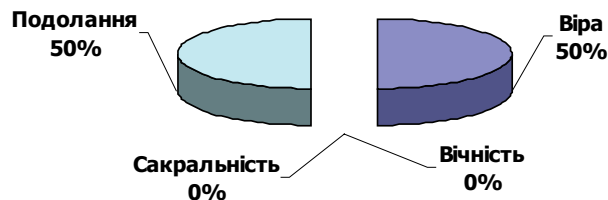

Рис. 3. Співвідношення елементів традиційного лідерства у промові В. Ф. Януковича

Сукупність емпіричних даних із практики суспільно-політичної взаємодії та результатів дослідження особливостей політичного дискурсу сучасної України, дають змогу зробити висновок про поступове зростання реверсивних тенденцій в процесах модернізації та демократизації вітчизняного соціуму. Представники політичної еліти – основного ініціатора системних перетворень за процедурним сценарієм демократизації – все більше схилиються до відтворення моделі панування, яка є властивою для традиційних суспільств. Дана тенденція, з точки зору автора статті, стає більш загрозливою з урахуванням зростаючого попиту з боку населення на політиків авторитарного стилю. Враховуючи відсутність усталених традицій громадянської політичної культури та ефективних механізмів контролю соціуму за політичним порядком денним, ефективна пролонгація українського демократичного транзиту опиняється під питанням.

Література:

1. Алмонд Г. А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. А. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122-135.
2. Вітання Віктора Януковича українському народові до Дня Незалежності. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://yanukovych.com.ua/news-9930.html>
3. Кильдюшов О. Мотивы, ресурсы и конструктивные особенности модели «Евроукраина». Дилемма культурного проектирования прагматика vs. Идеология // Политический класс. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://politklass.ru/cgi-bin/issue.pl?id=837>
4. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячью лицами (Тысячеликий герой) / Пер. с англ. А. П. Хомик / Дж. Кэмпбелл – М.: «REFL-book», «Ваклер», «АСТ», 1997 – 384 с.

5. Мойсеєнко В. Это сладкое слово – Амарги, или сага о демократии / В. Мойсеєнко // Зеркало недели. – 2004. – № 10. – 13 марта. – С. 26.
6. Новикова-Грунд М. В. «Свои» «чужие»: маркеры референтной группы в политическом дискурсе / М. В. Новикова-Грунд // Полис. – 2000. – № 4. – С. 82-93.
7. Окара А. Для билбордов Януковича я бы подобрал фотографию с другим выражением лица. Интервью провел Р. Петренко / А. Окара // Зеркало недели. – 2004. – № 39. – 2 октября. – С. 25.
8. Промова Президента України Віктора Ющенка з нагоди 18-ї річниці Незалежності України – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/14759.html>
9. Тимошенко Ю. Украина – это навсегда. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.tymoshenko.com.ua/rus/exclusive/speeches-appeals/8155/>

Козачук Д. А., ОНЮА

ЗАОХОЧЕННЯ ЯК МЕТОД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

В основе процесса поощрения лежит применение законодательно закрепленных возможностей получения дополнительных материальных и моральных благ. Законодательство Украины предусматривает широкий круг методов воздействия, относящихся к методам поощрения, которые можно классифицировать по разным основаниям. Существенное значение для совершенствования действующего законодательства имеет разграничение поощрений по степени направленности.

Underpinning promotion is the use of legally enshrined opportunities for additional material and moral benefits. The legislation of Ukraine provides a wide range of methods of influence relating to the promotion of methods that can be classified according to different reasons. Essential to improve the current legislation is the degree of differentiation reward orientation.

Актуальність дослідження правових заходів стимулювання, в першу чергу, зумовлене необхідністю системного вивчення заохочень, оскільки це сприяє формуванню нового знання про цей правовий засіб у цілому. Будучи частиною правових стимулів узагалі, і, виконуючи свої спеціалізовані функції, правові заохочення самі по собі являють визначену систему, яка складається із схожих між собою, споріднених, але своєрідних видів. У загальній теорії права і особливо, в юридичних галузевих науках класифікація